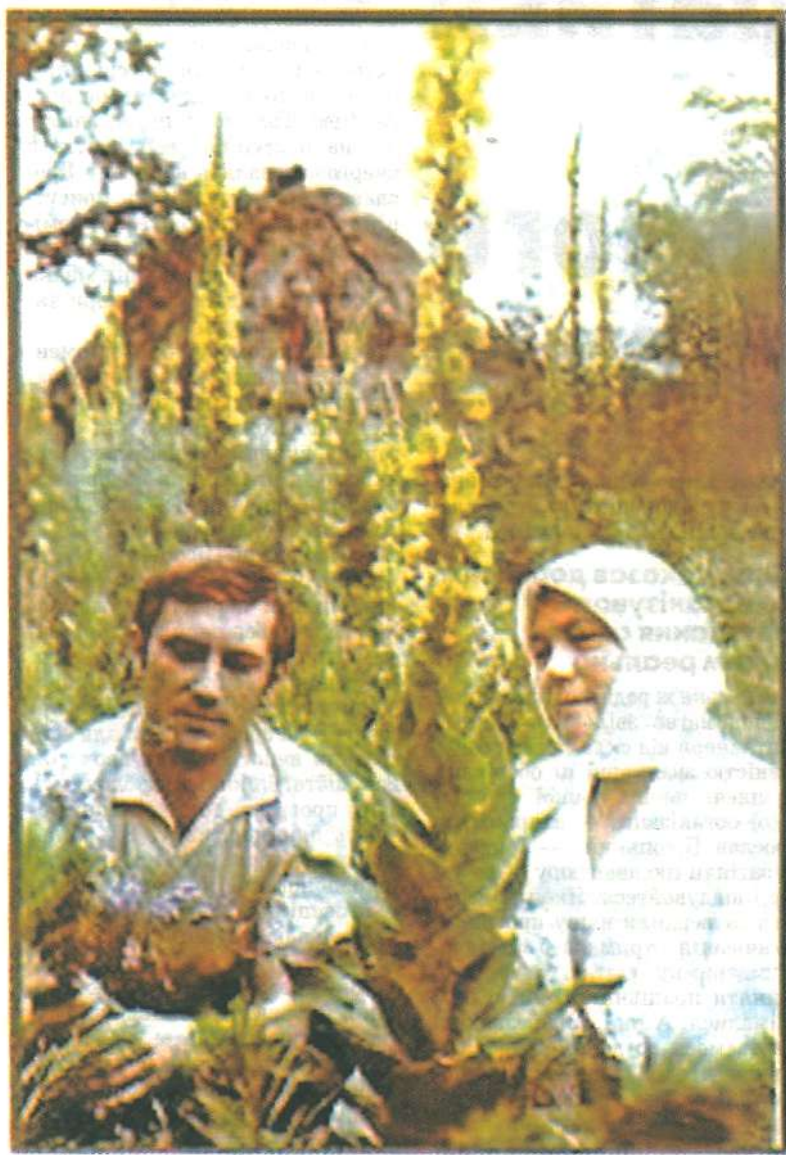

На плацдармах творчої свободи

Кадр із фільму «Серед літа».

ПАМ'ЯТЬ — дивовижний феномен: ти можеш забути те, що було вчора, але раптом з її глибин у всіх подробицях може спливати щось побачене-почуте півстоліття тому. Дуже часто це пов'язано з твоїми сильними емоціями тоді — позитивними чи негативними. Ось так час від часу мені непрохано пригадується день 46-річної давнини, коли я вперше зблизька побачила Володимира Щербицького і була шокована тим, кого він «громив» за ідеологічні збочення у своїй промові.

Українського поетичного кіно «не було, нет і не буде»

Мене шокувало вже перше слово промови Володимира Щербицького на ідеологічному хуралі: він читав свою доповідь російською! Ми в Полтаві за секретарювання Федора Моргуна до такого не звикли, при ньому в обкомі КПУ лише відділ промисловості «шпирехав» «на обіщепонятном», інші працівники спілкувалися рідною мовою (хоча зростіщення набирало оберті і в наших краях. Коли в 1978 році піду, було, до міськкно, щоб дали місце для сина в дитсадку, то почую: «Українських дитсадків у центрі міста немає». Добре, що неподалік редакції залишилася не знищеною українська «Бджілка», де наші діти до школи могли перебувати в українському середовищі... — Авт.).

А ось тут у моїй пам'яті провал: Щербицького я слухала в Полтаві на партконференції чи в Києві на якомусь зібранні? Переглянувши обласну газету «Зоря Полтавщини» кінця 1974 року і за весь наступний рік, інформації про приїзд головного партбоса республіки до нашого міста не виявила. А дослідивши «Молодь України» за цей період, схилилася до думки, що слухала я Щербицького і ще одного «неудобоваримого тормоса» — Малавчука — 4 жовтня 1974 року на зборах активу ідеологічних працівників партійної організації республіки.

Окрім того, що найвища посадова особа УРСР говорила чужою мовою, неприємно вражало й те, яким занудним голосом вичитував Щербицький те, що йому написали підлеглі. Здавалося, ніби він якась заведена лялька, котра белькоче «дозволенні речі». Тож я перестала дослухатися до того, що там він «блеє», і поринула в свої думки.

Аж раптом з того чужомовного бубоніння до мого слуху долетіла... назва газети, де я працюю, — «Комсомолец Полтавщини»! Ого, нас розпинають за ідеологічні помилки! Газета посміла згадати про напрямок в українському кінематографі — поетичне кіно! І ось вердикт партійного чи бога, чи божка, чи боввана: «У нас не було, нет і не буде нікакова друга метода, крім метода соціалістического реалізму...»

Отакі! А як же реальне поетичне кіно, яке промовляє до української душі так рідно, суглобно, вивичує її над буднями, над розпачем, над втратами та поразками, дає надію на те, що добро, жертвність і любов переможуть зло?.. Що, маємо відректися від кінофільмів «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова, «Камінний хрест» і «Захар Беркут» Леоніда Осика чи «Білий птах з чорною ознакою» Юрія Іллєнка?.. Та це ж найкраще, що ми бачили останнім часом!

Яка ж публікація викликала такий гнів партійних «бдунів»? Це рецензія «До високої простоти» режисера Юрія Іллєнка на фільм Василя Іллєнка «Новосілля», надрукована в «Комсомольці Полтавщини» 21 вересня 1974 року, точніше, її початок: «Кілька років тому український кінематограф кількома фільмами дав могутній сплеск свіжої хвилі в кіномистецтві. Ці фільми назвали «поетичним» кіно, вони об'єднали режисерів у «школу», сформулювавши її особливості в кілька характерних рис: зведення сюжету до притчі, відмова від психологічних характеристик, акцент на зображальних компо-

нентах, тяга до етнографізму, до екзотичного матеріалу тощо. Невідомо, чи стане фільм «Новосілля», який зняв Василь Іллєнко на кіностудії імені Олександра Довженка, поряд із фільмами цієї «школи». Та поетична картина (мабуть, *Друкарська помилка, треба «поетичність картини»*. — Авт.) незаперечна, вона легко проникає в серце людини і полонить його».

Здавалося б, що такого антирадянського, «буржуазно-націоналістичного» в цих рядках, що треба зараховувати їх до ідеологічних збочень і вписувати критику в доповідь Щербицького? Але маємо розуміти весь контекст, а також знати передісторію появи цієї рецензії в полтавській «молодіжці», тоді одній із найкращих в Україні.

Отакі було кіно серед літа 1974 року!

1974 року в нашій області головний режисер Василь Іллєнко, уродженець Полтавщини (нині його рідне село Чехівка належить до Чернобайського району Черкаської області), оператор-постановник Юрій Гармаш (теж наш земляк, родом із Ковалівки Шипацького району) знімали фільм «Без любові не можна» (у прокат він вийшов під назвою «Серед літа», бо цензура «зарізала» любов). Дізнавшись, що в наших краях знімають фільм, редактор «Комсомольця Полтавщини» Павло Клименко послав у від'їзд до знімальної групи доповідь і високопрофесійну журналістку Зінаїду Мироненко. Тож 1 вересня 1974 року газета надрукувала під рубрикою «Фільм знімається на Полтавщині» її розповідь, озглавлену «Без любові не можна». Авторка розповідає, як фільмуються тривожні кадри, коли бульдозер насувається, щоб викорчувати могутнього дуба-красяна (цей велетень, якому понад 750 літ, красується й нині у Великій Багачці, ми з чоловіком якось фотографувалися біля нього). Журналістка цитує слова головного режисера, оператора-постановника, акторів Костянтина Степанкова та Богдана Ступку. І завершує таким промовистим абзацом: «Тривають зйомки нового фільму. Незабаром його герої зі щирою переконаністю, всіма своїми вчинками, поведінкою, життям скажуть глядачам: без любові не можна, без любові до життя, до землі, до людини, до справи, яку робиш... А сьогодні своєю працею, натхненням, невтомним пошуком що істину підтверджують митці, чудові люди, котрі з великою любов'ю працюють над фільмом — з любов'ю до справи і до людей».

Розповіді про те, що з цими чудовими людьми та їхнім творінням робили «партрєбери», Зінаїда Мироненко змогла лише в незалежній Україні. У номері 50 газети «Полтавський вісник» від 12 грудня 2008 року під рубрикою «Полтавська «кіноскарбінка» вона опублікувала матеріал «Серед літа», де розповіла і про деякі гумористичні подробиці спілкування з творцями фільму, і про те, чого не могла висвітлити в публікації 1974 року. Журналістка цитує слова Костянтина Степанкова: «Не надто сподівайся розговорити Іллєнченка. Він загалом людина в собі. Може, це трохи й від натури. Та є й інші причини. Йому дуже близьке село з його проблемами. Тому й узявся знімати таку стрічку, знімати щиро й правдиво. Але... Цензура не дремає. От і ріжуть, ріжуть по живому. І вирізають найправдивіші, найжиттєвіші, найяскравіші, може, й найхудожніші моменти. Та й недолюблює Василь Васильович вашого брата — журналістів. Іноді пишуть поверхово, судячи категорично про те, чого не розуміють. Іноді аж соромно від, вибачте, щенячого захоплення...» На щастя, пророкування Костянтина Петровича не збулося. Василь Васильович майже всі перерви віддавав мені. Ми ходили доріжками довкола стадіону, і він говорив про наболіле — про село і свій фільм. Чи то для нього настала година, коли необхідно вговоритися, чи то відчув споріднену душу (адже я родом із села і на той час, працюючи в газеті, встигла багато по побачити і зрозуміти), але розмови наші були досить відвертими».

Статтю-спогад Зінаїди Мироненко завершує підрозділом «За кадром»: «Перечитуючи публікацію 35-річної давності, розумію, що мала б сказати більше, копнути глибше, але тоді боялася необережним словом зашкодити людям, які мені довірилися. Проте на мене чекав приємний сюрприз: перебуваючи в Полтаві, «довженківці» завітали й до нашої редакції. Від них довелося почути: «Василь Васильович, як і всі, задоволений тим, як ви написали. Ми обов'язково запитали вас до студії благословити стрічку в прокат. Якщо, звісно, її приймуть». Стрічку зі скрипом прийняли. І до студії мене запросили. Однак наш скромний «баккет» у вузькому колі, до якого приєднався й Олександр Білаш, який написав музику до фільму, не став тріумфальним: його творці більше сумували, ніж раділи, бо від знятої стрічки мало що лишилося. На кіноекрани фільм потрапив із численними рубцями від пожиць цензури, які фактично понівечили роботу митців... Та й це ще не все. Деяким учасникам знімальної групи таки «перекрили кисень» — тривалий час не да-

Кадр із фільму «Захар Беркут», 1971 рік.

вали дозволу знімати, фактично зробивши їх безробітними. Що ж саме викликало немилосердний гнів вищестоящих? Відповідь на це запитання згодом знайшлася в Інтернеті, де було опубліковано інтерв'ю з Юрієм Гармашем. Ось що він розповів: «Після цієї картини («Серед літа») мені рік не давали працювати. Річ у тім, що в ній було багато кадрів із жовтим і блакитним... Я знайшов місце, де стояла стара хата, а біля неї — чимала поляна, де цвів жовтий коров'як. Мати стояла серед цих квітів, а до неї йшов син із волошками. Актриса Ірина Шевчук у голубій сукні бігала по жовтому полю рапсу. Так вийшло без умислу, бо тоді про незалежність України навіть не можна було й подумати. Просто гарне поєднання кольорів — жовтий із блакитним. Або таке: матері сняться її сини, одного з яких грав Богдан Ступка. Уві сні вона бачить на зеленій траві вишитий рушник, по якому повзе змія. Під час перегляду картини в Держкіно один із керівників цього відомства каже: «Розуміємо, що рушник — образ України. А що ви хотіли цим сказати — хто повзе по Україні?» Василя Іллєнченка звинувачували ще багато в чому. Наприклад, голова радгоспу Рубан, якого грав Кость Степанков, мав коханку і позашлюбну дитину. А нам: «Хіба таке може трапитися з передовим головою?!» Після цього, щоб добре затямив «науку», мені, наприклад, рік не давали знімати. Запрошення надходять, а партком забороняє...» Отакі було кіно серед літа 1974 року», — завершує журналістка свою розповідь.

Закручували пута до попереднього рівня

Чому ж поетичне кіно опинилося під такими жорстокими ударами компартійних керманців? Якщо почитати те, що «товариш Володимир Щербицький» бубонів на згаданих зборах активу (преса друкувала загальники з його промови в перекладі РАТАУ), зрозумієш, під яким пильним наглядом були ті 500 кінематографістів, котрих згадано у виступі. Бо ж «не можна послаблювати увагу до класового, інтернаціонального виховання трудящих», а вестися воно має так, щоб «інтернаціоналістські ідеї, які оволодівають розумом», підпорядковували собі переконання і перетворювалися, за висловом Карла Маркса, на «сузі, з яких не можна вирватися, не розірвавши свого серця...».

Перекладачі залишили слово «узи», хоча українці в цьому контексті вживають слова «пута», «кайдани», «ланцюги». У пору хрущовської «відлиги» пута трохи ослабли, передусім завдяки викриттю культу особи Сталіна та визнанню незаконності деяких репресій, і ось належало знову закрутити ті пута до попереднього рівня. Тож на зборах активу наголошувалося, що «посилення ідеологічної боротьби в умовах розрядки міжнародної напруженості вимагає від усіх ідеологічних кадрів... послідовно, наступально й переконливо викривати буржуазну та ревізіоністську ідеологію, націоналізм і сіонізм» (зі звіту РАТАУ «Ростити й виховувати ідеологічні кадри»).

Відтак тим «ідеологічним кадрам», до яких зараховували і 500 кінематографістів, партійні «бдуні» не збиралися прощати інтересу до правдивої історії українського народу, його звичаїв, ментальності, культури.

(Закінчення на 23-й стор.)

На плацдармах творчої свободи

Кадр із фільму «Білий птах з чорною ознакою». 1971 рік.

(Закінчення.)

Початок на 13-й стор.)

Рецензія Юрія Ляшенка була спробою довести партійним «церберам», що Василь Ілляшенко — талановитий режисер, він зняв гарну стрічку «Новосілля», тож і до нової не варто так придиратися... Висловив він і деякі зауваження — щоб не сказали, що захвалює колегу, з яким працює. Однак «цербери» здійняли гвалт, бо те поетичне кіно сиділо їм у печінках.

«Наше діло дзвонити...»

Мабуть, свою рецензію на фільм колеги Юрій Ляшенко передав до нашої газети через поета Михайла Шевченка, який у «Комсомольці Полтавщини» вів

літературно-мистецьку тематику, бо не тільки Зіна Мироненко, а й Михайло спілкувався з деякими митцями, котрі знімали фільм «Без любові не можна», а з акторами журналісти «Комсомольця Полтавщини» зустрічалися й пізніше, під час їхніх театральних гастролей у Полтаві. Якоюсь Зіна запросила Богдана Ступку і Віталія Розстального на вареники, я зголосилася їх наліпити, колега наварила, і спілкувалися вони до 12-ї години ночі. А з вікон її квартири було видно й чути, як по той бік вулиці, біля будиночка, де мешкали працівники обласної лікарні, на лавці сиділи чоловіки й жінки і співали гарних українських пісень. Богдан Ступка підійшов до вікна, ди-

вився, слухав... Таке собі живе українське поетичне кіно, свідчення незнищенності українського духу нашого люду навіть у зросійщеній за Щербицького й Маланчука Полтаві.

Із вірою в те безсмертя українського духу творилося українське поетичне кіно. І хоч режисери та сценаристи мусили вибудувати сюжети так, щоб цензура не поставила хреста на стрічці остаточно, а їх не заслали «в Сибір несходиму», але глядач уже навчився сприймати підтекст. І залишалися з нами назавжди кадри з «Білого птаха з чорною ознакою»: слова Ореста, вояка УПА, про те, що нам не по дорозі ні з москалями, ні з німцями, останній його танок із Давою; і те, як

регоче москаль, коли брат дає братові-українцеві ляпаса; і лелека, що вшіймав змію; і слова отця Мирона: «Наше діло дзвонити. А буде світанок чи ні — це вже Його діло...» Так само промовляв до наших сердець і свідок багатостолітньої історії українського народу — той могутній великобагачанський дуб, на захист якого перед бульдозером ставала тендітна вчителька, — кадр із порізаного понівеченого, та все ж поетичного фільму Василя Ілляшенка.

...Минуло майже півстоліття. Ми стали свідками того, як українське кіно у незалежній Україні в останні роки знову розправило крила, подарувало нам, глядачам, різножанрові високохудожні твори. Час довів абсурдність і нелюдяність комуністичної ідеології, жорстокий, геноцидний характер тих вимог та звинувачень, які сулови-щербицькі-маланчуки висували українським митцям, зокрема кінематографістам. Капув у Лету «метод соціалістического реалізма», а українське поетичне кіно — на злеті! Воно, ясна річ, змінилось, може, критики називатимуть його по-іншому, але для нас, глядачів, приміром, «Толока» Михайла Ілляшенка, прем'єра

якої відбулася в серпні 2020-го, — це українське поетичне кіно ХХІ століття: фільм-притча про незнищенність українського духу, українського ладу і звичаю...

Тож усе сталося прямо протилежно тому, що твердив Щербицький восени 1974 року, оголошуючи українське поетичне кіно неіснуючим і критикуючи газету «Комсомолец Полтавщини» за те, що посміла його згадати. Отож залишається повторити слова отця Мирона з фільму «Білий птах з чорною ознакою»: «Наше діло дзвонити...». Або слова отця Віталія із серіалу «І будуть люди», знятого за творами нашого земляка Анатолія Дімарова, прем'єра якого на телеканалі «СТБ» відбувається в дні, коли пишуться ці рядки: «Майте храм у серці...» Нове покоління українських кінематографістів засвоїло досвід попередників — творців поетичного кіно — і, не вгашаючи духа, тримає свої плацдарми свободи, і політичної, і творчої...

Ганна АНТИПОВИЧ
(ДЕНИСКО),
заслужена журналістка
України

Кадр із фільму «Тіні забутих предків».